

УДК 94(477.8)+355.01“1939/1945”:316.653

В.В. Гулай

*кандидат історичних наук,
доцент кафедри міжнародної інформації
Національного університету «Львівська політехніка»*

**ЛЮБЛІНСЬКА УГОДА ВІД 9 ВЕРЕСНЯ 1944 РОКУ ЯК
ІНСТРУМЕНТ ЗАКРІПЛЕННЯ РАДЯНСЬКОГО
СТАТУСУ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ
ЕТАПІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ОЦІНКАХ
МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ**

У статті розглядаються окремі проблеми міжнародно-правового статусу Західної України після завершення Другої світової війни в оцінці українського та польського населення. Основна увага звертається на спробах обґрунтування повернення Західної України до складу Польської держави. Автор також акцентує на особливій увазі радянських органів безпеки до подібних проявів суспільної думки.

Ключові слова: Друга світова війна, Західна Україна, суспільна думка.

Запропонована тема наукової публікації має важливе науково-теоретичне значення для дослідження міжетнічних відносин у Західній Україні в роки Другої світової війни загалом та радянської національної політики того періоду передусім.

Суспільна думка населення Західної України, окремих його національних спільнот, у кризовий період їхнього співжиття, досі не стала предметом окремого комплексного наукового дослідження. Водночас уже давно доступним для дослідників є чималий масив джерельного матеріалу з окресленої проблематики [3; 5–6].

Метою даного дослідження є характеристика суспільної думки населення Західної України у зв'язку з підписанням 9 вересня 1944 р. РНК УРСР та ПКНВ Угоди про взаємну евакуацію польського й українського населення.

Досягнення вказаної мети передбачає виконання таких дослідницьких завдань:

- окреслення військово-політичної ситуації в Західній Україні у зв'язку із завершенням її звільнення Червоною армією влітку 1944 р.;
- характеристика Угоди від 9 вересня 1944 р. про взаємну евакуацію населення та механізми її виконання;
- з'ясування особливостей поглядів українського та польського населення на підписання й активну реалізацію зазначеної угоди.

Як відомо, до літа 1944 р. під контролем військ нацистської Німеччини та її сателітів залишилися лише незначні території Волині та Волинського Полісся на захід від Луцька і Ковеля, більша частина Галичини, частина Буковини та все Закарпаття.

Уже 13 липня – 29 серпня на території Галичини силами І Українського фронту під керівництвом нового командувача маршала І. Конєва було здійснено масштабну (здіяно 1,4 млн. вояків, майже 17 тис. гармат і мінометів, 2,5 тис. танків і самохідних установок, 3,3 тис. літаків) Львівсько-Сандомирську операцію проти німецьких військ групи армій «Північна Україна» (командувач – генерал Й. Гарпе), котра включала 900 тис. солдатів та офіцерів, 6,3 тис. гармат і мінометів, 900 танків і штурмових гармат, 700 літаків [7, с. 121–122].

Прорвавши добре організовану німецьку оборону в районі с. Колтів на північ від Золочева, радянські танкові з'єднання досить швидко оточили та розгромили в так званому Бродівському котлі сім німецьких дивізій та українську 14 гренадерську дивізію військ СС «Галичина». Уже 27 липня майже без бою Червона армія зайняла Львів. 24 липня внаслідок

успішного наступу на територію Волині було зайнято велике польське місто Люблін.

Декількома днями раніше (21 липня) в Москві керівниками польських комуністів і Союзу Польських Патріотів було створено Польським Комітетом Національного Визволення як тимчасовий орган виконавчої влади на польській території, зайнятій Червоною армією. 22 липня в найбільшому польському місті, зайнятому Червоною армією, було опубліковано Маніфест ПКНВ. Його демократичні гасла стали ширмою антидемократичної й терористичної діяльності НКВС та пов'язаних з ним польських служб безпеки [4, с. 153].

Того часу непоодинокими були погляди, які ілюструють слова домогосподарки із Самбора М. Васютич: «Незважаючи на те, що радянські війська очистили всю територію Західної України, дійшли до Угорщини, Росія все рівно відступить з польської території на кордон 1939 р. і полякам виїздити немає чого» [5, с. 246].

Отже, на кінець липня 1944 р. Червона армія зайняла не лише всю територію Західної України, але просунулась у глибину власне польської етнічної території, що створювало сприятливі для Радянського Союзу військово-політичні можливості в цьому регіоні.

Уже 9 вересня 1944 р. в Любліні була підписана угода між урядом УРСР і ПКНВ про взаємну евакуацію населення, яка в дійсності визначила долю польського населення Західної України й українців Польщі. Відповідно до ст. 1 зазначеної угоди необхідно було «приступити до евакуації всіх поляків і євреїв, що перебували в польському громадянстві до 17 вересня 1939 р. і бажають переселитися на територію Польщі» [3, с. 287].

Підписуючи вказану угоду обидві сторони виходили із власних політичних мотивів. Проте спільним для них було прагнення до забезпечення максимальної монолітності етнічної

структури Західної України та Польщі. Переселяючи поляків, радянський уряд, зокрема, прагнув запобігти створенню серйозної опозиції в особі польської національної меншини й отримував шанс для переселення в західні області Західної України представників інших національностей для реалізації політики русифікації. Переселення з Польщі українців ліквідувало не лише для Варшави, але й Москви можливість появи потужної опозиційної української спільноти, що спиралася б а все ще сильні формування Української повстанської армії.

Безпосереднім здійсненням переселення займалися Головний уповноважений Уряду УРСР у справах евакуації українського населення з Польщі в Любліні М. Підгорний, Головний Представник Уряду УРСР у справах евакуації польського населення з УРСР у Луцьку А. Цоколь, виконувач обов'язків Головного Уповноваженого Польського Комітету Національного Визволення у справах евакуації польського населення з УРСР у Луцьку С. Пізло і Головний Представник Уряду Республіки Польщі у справах евакуації українського населення з Польщі в Любліні М. Рогальський (з травня 1945 р. – Ю. Беднаж).

Одночасно функціонували районні представництва з переселення польських громадян. Спочатку їх було утворено 18: у Ковелі, Володимир-Волинському, Луцьку, Рівному, Дубно, Кременці, Бродах, Рава-Руській, Львові, Самборі, Дрогобичі, Стрию, Ходорові, Станіславі, Тернополі, Золочеві, Кам'янка-Бузькій, Чорткові, а згодом ще одне – у Чернівцях.

Початкову, вичікувальну позицію частини поляків краю щодо угоди про евакуацію населення від 9 вересня 1944 р. демонструють слова працівника залізниці із Львова Й. Вольшеняка: «Цей договір укладений Вандою Василевською. Ми не хочемо комуністичної Польщі і не будемо підпорядковуватись комуністичному урядові. Ми вважаємо себе вдома і нам не потрібно нікуди переїздити. Будемо чекати

відновлення порядку у Польщі з нашим урядом, який на даний час перебуває в Англії...» [5, с. 140].

11 жовтня 1944 р. в розмові з агентом радянських органів безпеки мешканка Тернопільщини Ю. Краковська необачно висловила: «Поляки в масовому порядку будуть виїздити до Польщі, бо тут небезпечно жити. Мета цього переселення така, що Радянський уряд виселить звідси поляків і коли буде плебісцит, то Радянський Союз перед світом покаже фактом, що тут проживає більшість українців і відповідно ці землі належать Радянській Україні» [5, с. 210].

Реакція переважної більшості польського населення Західної України на підписання Люблінської угоди та активне її виконання була більш різкою.

Так, стрілочник станції Стрий Дрогобицької області поляк Лятушек без особливих екскурсів у минуле чи докладного посилення на політико-правові аргументи категорично заявляв: «Звідси я нікуди не поїду, тому що територія Західної України, як така, що належала Польщі, буде польською» [5, с. 128].

У спецдонесеннях УНКДБ по Дрогобицькій області вказувалось на численні негативні висловлювання польського населення, на взірць позиції завгоспа Дрогобицького ліспромгоспу Юзефа Венжиняка: «Навіщо мені їхати в Польщу. Війна ще буде продовжуватись між Радянським Союзом, Англією та Америкою...» [2, арк. 46].

Окремого розгляду потребує позиція місцевого українського населення щодо Угоди від 9 вересня 1944 р. Так, мешканець м. Коропець Тернопільської області українець А. Мороз переконував, що «Люблінська угода укладена у зв'язку з національною ворожнечею між поляками і українцями... На території Польщі, звільненій від німецьких окупантів, серед польського населення мають місце бандитські прояви стосовно українців. Я переконаний, що поляки добровільно не забажають евакуюватися на територію Польщі, тому що там дуже погані

землі. Поляки можуть евакуюватися тільки в примусовому порядку» [5, с. 212].

1 жовтня 1944 р. працівник райпромкомбінату Золожцівського району Тернопільської області Й. Здоров'яг у розмові із джерелом НКДБ сказав: «Всі поляки мають намір виїхати до Польщі у зв'язку з тим, що тут їх переслідують бандерівці» [5, с. 214].

Відкрито шовіністичні міркування, як наприклад, мешканця Станіслава К. Адамчика не могли не залишитися поза увагою радянських органів безпеки: «Радянський герб «Серп і молот» і «Чорний орел» у цій війні загинуть, Польща розростеться до Києва, а коронування польського обранця відбудеться в Кракові. Поляки з цієї землі нікуди не поїдуть, тут була і буде Польща, тільки для польського народу» [5, с. 254].

З метою активізації виїзду поляків та остаточної ліквідації польського підпілля в Західній Україні владні структури вдалися до репресій. Так, згідно із секретною довідкою УНКДБ по Львівській області за станом на 25 грудня 1944 р. в м. Львові підлягали так званому «вилученню» 551 поляк, серед них 186 робітників, 155 – службовців, учнів і студентів, 13 учителів. Більшість з них були заарештовані під час масових арештів у січні 1945 р. [6, с. 372].

Тільки в ніч з 3 на 4 січня 1945 р. на Львівщині було заарештовано 380 поляків за підозрою в діяльності підпільних організацій [6, с. 400].

За станом на 20 квітня 1945 р. в шести західних областях УРСР органами НКВС та НКДБ було заарештовано 7795 членів польського підпілля [6, с. 682].

Справжня мета цих акцій – залякування польського населення перед «неминучим» переселенням до Польщі не була таємницею для пересічних громадян. Наприклад, у жовтні 1944 р. мешканець с. Угірці Самбірського району Дрогобицької області С. Бабиш переконував своїх односельчан: «Органи НКВС і НКДБ у зв'язку із кампанією по переселенню поляків,

посилили свої репресії до поляків, але це буде тривати недовго. Скоро Радянської влади тут не буде так як Англія і Америка доб'ються, що тут буде польська територія, а значить полякам виїздити звідси немає чого...» [5, с. 232].

Начальник пожежної охорони Львівського театру ім. Лесі Українки поляк К. Врона було вкрай категоричним щодо наслідків масових арештів поляків у січні 1945 р.: «Арешти більшовики проводять перед своєю загибеллю. Якщо хтось пам'ятає, перед початком війни 1941 року вони роби те ж саме. Німці робили «гетто» для євреїв, а більшовики – для нас. Але нічого, прийде час і за все це вони від нас отримають: за ноги, і у Віслу» [6, с. 444].

Розгортання репресій проти польського населення Західної України сприяло утвердженню атмосфери страху, взаємних підозр, що в свою чергу дозволяло радянським каральним органам ефективніше здійснювати контроль суспільної думки, придушення будь-яких, навіть потенційних проявів, так званої антирадянської діяльності.

Мешканець с. Рибно Кутського району Станіславської області В. Грежнек говорив: «Дивіться, які речі відбуваються у житті, бандерівці ріжуть поляків, а більшовики примушують нас різати українців. Більшовики обіцяли нам Польщу, а насправді самі панують, а нас, поляків із власної території виселяють. Польські солдати жертвують життям за більшовиків і побачите, що результатом такої політики вийде те, що поляки, румуни і українці об'єднаються в один Союз і підуть війною проти Радянського Союзу, його розгромлять і створять самостійні національні держави» [5, с. 252].

Водночас не поодинокими були прагнення окремих поляків залишити Західну Україну, зокрема, із суто меркантильних міркувань, забувши про колишній пієтет до так званих «Східних кресів». Наприклад, сторож Волинської облконтори зв'язку Цісельський говорив, що «треба поспішати,

а то там (у Польщі – прим. В. Гулай) розберуть всі хороші посади, а я знову буду сторожем” [8, арк. 9].

Уже на 20 травня 1945 р. заяви на виїзд до Польщі подало майже 573,5 тис. польських громадян. При цьому виїхало 155,9 тис. осіб, зокрема з Львівської області – близько 35,9 тис. осіб; Тернопільської та Рівненської – приблизно по 31,5 тис. осіб [5, с. 412].

У липні 1945 р. уряди УРСР і Польщі підписали протокол про продовження евакуації населення до 1 листопада 1945 року. Згодом цей термін був продовжений.

Нерозв’язаність проблеми кордонів у повоєнній Центрально-Східній Європі стримувала значну частину польського населення від виїзду до Польщі. Саме тому СРСР чинив сильний тиск на уряд Польщі для закріплення погодженої на Ялтинській конференції лінії радянсько-польського кордону, що, зрештою, було зроблено договором про радянсько-польський державний кордон, підписаним 16 серпня 1945 р. в Москві В. Молотовим і Є. Осубкою-Моравським. Визнавши входження у 1939 р. до складу СРСР Західної України, польський прокомуністичний уряд позбавив місцеве польське населення останніх ілюзій щодо можливо повернення краю до складу відновленої Польської держави

Як наслідок, переселення поляків з території західних областей України в основному було завершено до 1 вересня 1946 р. Із облікованих 873478 польських громадян, які підлягали переселенню, заяви на виїзд до Польщі подали 859905 осіб і виїхало 789982 особи. Національний склад переселенців був таким: поляки – 746993 особи, євреї – 30408, представники інших національностей – 12581 [1, с. 59].

Отже, перемога у війні з Німеччиною та її союзниками створила для Радянського Союзу сприятливі умови для врегулювання територіальних проблем і кордонів. Рішення Ялтинської та Потсдамської конференцій дозволили радянському керівництву досягти однієї зі своїх головних

зовнішньополітичних цілей – підтвердження власних західних кордонів за станом на 1 січня 1941 р. Важливим інструментом закріплення Західної України у складі СРСР, на який не надто звертають увагу дослідники, стало підписання 9 вересня 1944 р. урядом Радянської України та прорадянським Польським Комітетом Національного Визволення Угоди про взаємну евакуацію польського й українського населення. Виконання цього документа досягалось передовсім репресивно-каральними інструментами радянських і польських органів державної безпеки. Мета радянського тоталітарного режиму щодо уніфікації етнонаціональної структури населення Західної України не була таємницею для місцевого населення. Якщо українці в переважній більшості позитивно оцінювали переселення своїх сусідів-поляків, то серед польського населення переважала різко негативна оцінка Угоди від 9 вересня 1944 р. Окремої уваги в наступних публікаціях варто приділити аналізу форм контролю суспільної свідомості населення Західної України в умовах повернення та утвердження сталінського тоталітарного режиму на завершальному етапі Другої світової війни.

Література

1. Гулай В.В. Етносоціальні процеси в західних областях України (друга половина 40-х – 50-ті роки ХХ ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Гулай Василь Васильович. – Львів, 2002. – 194 с.
2. Державний архів Львівської області. Ф. П-5001 Дрогобицький обласний комітет Комуністичної партії (більшовиків) України. Оп. 2. Спр. 23 Переписка с Управлением НКГБ, спецдонесения о терактах на совпарт актив со стороны украинских буржуазных националистов и др., 13 июня – 22 декабря 1944 г., 90 арк.

3. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади: [у 3 т.] / Упорядники: Ю.Ю. Сливка та ін.; відп. ред. Ю.Ю. Сливка / Ю.Ю. Сливка. – Т. 1: 1939 – 1953. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 752 с.
4. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795 – 1990 / Дильонгова Г.; пер. з пол. М. Кірсенка. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 239 с.
5. Польща та Україна в тридцятих – сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 2: Переселення поляків та українців 1944 –1946 / Ред. кол. М. Вінярчик-Коссаковська, Ю. Шаповал, Г. Якубовський / М. Вінярчик-Коссаковська, Ю. Шаповал, Г. Якубовський. – Варшава-Київ: Архів міністерства внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польщі, Державний архів Служби безпеки України, 2000. – 1008 с.
6. Польща та Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ століття. Невідомі документи з архівів спеціальних служб. – Т. 6: Операція «СЕЙМ» 1944 –1946 / Ред. кол.: Є. Беднарек, Ю. Шаповал / Є. Беднарек, Ю. Шаповал. – Варшава-Київ: Галузевий державний архів Служби безпеки України, Міністерство внутрішніх справ і адміністрації Республіки Польща, Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень Національної академії наук України, 2007. – 1353 с.+XXXV с.
7. Слюсаренко А.Г., Патриляк І.К., Боровик М.А. Україна в роки Другої світової війни: Навчальний посібник / Слюсаренко А.Г., Патриляк І. К., Боровик М.А. – К., 2009. – 447 с.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Ф. 1 Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України. Оп. 23. Спр. 793. Докладные записки, справки и переписка с обкомами КП (б) У о

расселении украинского населения, прибывшего из Польши, 19 августа 1944 – 6 января 1945 гг., 48 арк.

The problems of international, legal status of the West Ukraine after the completion of the second World War in the estimation of Ukrainian and Polish population are examined in the article. The main attention is paid to the efforts of the basing of the returning of the West Ukraine to the composition of revived Polish state. The author also stresses on the special importance of the Soviet authorities of state security to the similar display of public opinion.

Key words: The Second World War, Western Ukraine, public opinion.

В статье рассматриваются отдельные проблемы международно-правового статуса Западной Украины после завершения Второй мировой войны в оценках украинского и польского населения. Основное внимание обращается на попытки закрепления возвращения Западной Украины в состав Польского государства. Автор также акцентирует внимание на особом внимании советских органов безопасности к подобным проявлениям общественной мысли.

Ключевые слова: Вторая мировая война, Западная Украина, общественная мысль.